

УДК 82.09-051 І.Франко:821.161.2-144 Т.Шевченко 7:398.8

ФРАНКОВА РЕЦЕПЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ «ТОПОЛІ»

Романія БУРАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1/345, Львів, Україна, 79000,
e-mail:romania_burak@ukr.net*

Розглянуто шевченкознавчі погляди Івана Франка, основну увагу відведено Франково-му прочитанню ранньої балади Тараса Шевченка «Тополя». Розкрито новаторський підхід дослідника до осягнення художньої спадщини письменника. Висвітлено своєрідність творчого переосмислення народнопісенних мотивів, які поет використав при написанні поезії.

Ключові слова: Іван Франко, Тарас Шевченко, фольклорний мотив.

З-поміж численних досліджень поетичного доробку Тараса Шевченка вагоме місце у шевченкознавчому дискурсі займають наукові студії І. Франка. Сфера наукових інтересів Франка-шевченкознавця надзвичайно багатогранна, у дослідницькому об'єктиві вченого опинилися насамперед проблеми критичного прочитання творів поета, питання літературних впливів та самотності творчості, перспективи наукової єдиції його художньої спадщини. Посилена увагу аналітик приділив встановленню авторства багатьох текстів, що приписували митцю, він також скрупульозно працював над розмежуванням зразків усної словесності та Шевченкових поезій з народнопісенною основою. Як відзначив Михайло Бернштейн: «Майже систематичне звернення у науково-публіцистичній діяльності до поетичного слова Шевченка було для Франка духовою потребою, зброєю у процесі розв'язання тих чи інших дослідницьких, естетичних, ідейно-політичних завдань» [1, с. 59].

В архітектоніці шевченкіани І. Франка особливе місце займає вивчення фольклорного начала поетичної спадщини митця. Звернення поета до української народної традиції є різномірним – від звичайного цитування до глибокого переосмислення. Хоч учений не залишив праці, яка б підсумувала і доповнила його шевченкознавчі пошуки, та все ж окремі ґрунтовні розмісли над поезією Кобзаря яскраво демонструють усю різносторонність його наукових зацікавлень. І. Франко вважав, що комплексний аналіз усієї творчості поета можливий «тільки на підставі спеціальних розборів поодиноких творів» [7, т. 27, с. 311]. Яскравим підтвердженням цього є «студія монографічного характеру» [1, с. 58] «“Тополя” Т. Шевченка», в якій якнайрельєфніше висвітлено «кровні вузли» поезії Т. Шевченка та народнопоетичної традиції, розкрито новаторство та оригінальність опрацювання відомих мотивів, встановлено етико-естетичні погляди письменника. Окреслюючи своєрідність художньої трансформації фольклорного матеріалу, автор «Студій над українськими народними піснями» артикулював якісно новий напрям осягнення мистецької творчості поета, а саме вивчення особливостей взаємозв'язку художньої літератури та усної словесності у творчості Т. Шевченка. Відтак, доцільною видається потреба детальніше розглянути цей сегмент досліджень Франка-шевченкознавця.

До жанру балади Т. Шевченко звертався неодноразово, про що свідчать його численні поезії, зокрема «Причинна», «Тополя», «Утоплена», «Русалка», «Лілея», «Хустина», «Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини». Саме ця генетична одиниця дала змогу поетові яскравіше представити головну тему «Тополі» – «тугу дівчини за милим, котра доводить її до погибелі» [7, т. 28, с. 78]. Михайлина Коцюбинська наголошувала, що Т. Шевченка «вабить життєвість і поетична виразність балади» [4, с. 22], адже вона передає картини зображуваної дійсності без найменшого натяку на штучність, відірваність від життя. Виокремивши конститутивні ознаки жанру, І. Франко вказував – балада «виходить з конкретних, дійсних фактів чи обставин і постійно спирається на них немов на ґрунт, незважаючи на всі художні та фантастичні прикраси» [7, т. 30, с. 604]. Тому зображення трагічних ситуацій, напружених драматичних колізій у момент екзистенційного вибору людини передане у цій поетичній формі вельми імпонувало письменникові. Саме балада, що за образним висловом вченого, мов «блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі» [7, т. 10, с. 143] дає змогу правдоподібно розкрити трагедію молодої дівчини, максимально вияскравити усю палітру емоцій, якою наснажений баладний сюжет, а відтак, скерувати потрібний імпульс, що неодмінно вразить свідомість реципієнта, залишить непроминальний слід у його душі.

Зокрема, І. Франко стверджував, що у першій добі творчості Т. Шевченка «вплив традиції усної і писаної є особливо сильний» [7, т. 28, с. 78]. Учений відзначив, що поет, з одного боку, перебував під впливом романтичної літератури, зокрема польської та російської, з іншого – надзвичайно важливим був його зв'язок з народною традицією, попри десятирічне перебування на чужині. Франко наголосив: «Під впливом балад Міцкевича, Жуковського та Пушкіна йому [Шевченку. – Р. Б.] пригадуються покровні перекази українські, чудовні казки та повірки, і він творить цілий ряд балад, – “Причинну”, “Тополю”, “Хустину”» [7, т. 28, с. 78]. Цю думку підтримала М. Коцюбинська, дослідниця вважала, що основним творчим джерелом балад митця була орієнтація на народне повір'я, народну пісню, а не на літературний зразок, та все ж відзначила, що романтична атмосфера справила великий вплив на характер творів письменника.

Зважаючи на таку поліфонію художніх та уснословесних джерел, які використав поет у «Тополі», І. Франко наголосив, що головне завдання студії полягає у тому, аби з'ясувати «що вніс поет свого в оброблення тої теми» [7, т. 28, с. 78]. Варто відзначити, що науковець вбачав у «величезнім засобі літературних мотивів, образів і форм спільний, загальнонародний, а далі й загальнолюдський фонд, котрим свобідно користується кожний писатель і кожний народ по мірі своєї спосібності і культурності і до котрого своєю чергою докладає більшу або меншу цеглину свого, власного, оригінального, оп'ять по мірі своєї вродженої спосібності і здобутого попередньою збірною працею рівня культури» [7, т. 28, с. 74]. Задля виявлення тієї «цеглини» оригінальності учений вдався до застосування генетичного методу, що дав змогу філігранно вистежити генезу походження творчого задуму письменника. Осмислюючи процес поетичної творчості, І. Франко розглядав літературний твір не лише як «естетичний вплив духу одиниці», а й «як один з проявів духового життя даної суспільності в дану добу» [7, т. 28, с. 74–75]. Отже, на думку літературознавця, щоб максимально повно і вичерпно оцінити художній твір треба насамперед шукати мотиви, «що викликали такий вираз», аби «відчути той відгомін, який розбудив сей твір в сучасній суспільності» і визначити «його вплив в будучині», лише провівши таку різнопланову роботу – «впливши дане явище цілковито в безконечний ланцюг людського розвитку» [7, т. 28, с. 75] можна досягнути вартість поетичного твору.

Сюжет «Тополі» описує тугу дівчини за милим, який давно поїхав і не повернувся, з плином часу матір бажає видати доньку заміж за нелюба, дівчина в розпачі звертається до ворожки, щоб вона допомогла прикликати коханого, та чари не допомагають, а перетворюють дівчину у тополину. При аналізі балади, вчений спостеріг, що Т. Шевченко «злучив у одно два особні мотиви казочні: про те, як дівчина при помочі чарів викликає неприємного милого, і про те, як дівчина перемінюється в тополину» [7, т. 28, с. 79]. Науковець з властивою йому проникливістю поетичного твору наголосив, що поет скористався казковими мотивами, окрім того, він неодноразово вказував, що Т. Шевченко у першій добі «духового і поетичного розвитку [...] віршував народні казки (“Причинна”, “Тополя”, “Утоплена”, “Лілея” і др.)» [7, т. 53, с. 31]. Як добрий знавець народнопоетичної творчості І. Франко виявив певну спорідненість між цими поетичними формами. Як зазначив Святослав Пилипчук: «І. Франко часто як взаємозамінні вживав жанроназви “балада” і “казка”», що, на думку дослідника, «аж ніяк не свідчить про некомпетентність ученого у галузі фольклорного жанрознавства, а, навпаки, переконує, наскільки глибоким у І. Франка було розуміння сутності цих генетичних взірців, які виявляють чимало спільних рис, особливо їх єднає генеральна деталь – фантастичність» [5, с. 329].

Мотив «прикликання милого з допомогою чарів» був широко опрацьований у творчості багатьох романтиків, зокрема Готфріда Августа Бюргера («Ленора»), Василя Жуковського («Людмила»), Павла Катеніна («Ольга»), Михайла Лермонтова («Гість»), Томаша Зана («Нерина»), Адама Міцкевича («Втеча»), Левка Боровиковського («Маруся»). Він також наявний в українській уснословесній традиції, зокрема в пісні про чабана («Ой у гаю, у гаю, / Чабан вівці зганяє»), з якої, за припущенням І. Франка, поет перейняв пісенний зворот «серед степу тупне кінь ногою». Окрім того, цей мотив використав Себастьян Кльонович у латиномовній поемі «Roxolania». Його основою, за висновком дослідника, є «загальнолюдське виображення о силі любові і сліз людських» [7, т. 28, с. 79]. Порівнявши «Тополі» Т. Шевченка та інші літературні варіанти мотиву «прикликання милого», науковець зауважив, що більша спорідненість твору простежується із «Втечею» Адама Міцкевича, та все ж вирішальний вплив на центральний мотив поезії справили українські народні пісні та перекази. Слушність Франкових міркувань підтверджує і те, що поет міг знати ще один фольклорний твір, у якому з допомогою чарів прикликають милого, йдеться про пісню «При березі, при морі» зі збірника Михайла Максимовича «Малороссийские песни» (1827).

Що ж до мотиву «переміни дівчини у тополину», то І. Франко обґрунтовано довів, що фінальна частина твору написана під впливом народнопісенного мотиву «де мати посилає нелюбу невістку в поле льон брати і заклінає її так, що коли не добере льону, щоб перемінилася в тополину. Невістка справді льону не дібрала і стала тополею...» [7, т. 28, с. 86]. А сцена із чаруванням, на думку вченого, була введена для гармонійного поєднання двох частин твору. Мотив надприродного перевтілення людини вельми давній, дослідник виводив його походження ще з греко-римської міфології. Такий ретельний зондаж художнього матеріалу, на який взорувався поет при створенні «Тополі», дав змогу дослідникові розкрити усю глибину авторського задуму, висвітлити новаторство і оригінальність художнього переосмислення фольклорних мотивів.

Причиною усіх індивідуально-авторських трансформацій і доповнень, що були зроблені перш ніж постала викінчена форма художнього твору, на думку І. Франка, була відмова письменника від засилля фантастики та страхітливих картин жаху, що розвиваються у доробку інших поетів-романтиків. Так, літературні прототипи Шевченкової «Тополі» усю

увагу концентрують навколо похмурих і моторошних сцен спілкування дівчини з мертвим коханцем-упирем, фантастичний елемент займає центральне місце у їх структурі. Т. Шевченко ж, навпаки, не впровадив демонологічних персонажів, залишив поза силовим полем поезії містичні картини та сцени таємничого позасвіття. Як слушно наголосив учений: «Здорова, світла і чоловіколюбна натура нашого поета відверталася від того огидного виплоду темноти та ненависті до натури людської» [7, т. 28, с. 86]. Саме тому, ствержував І. Франко: «Жоден огляд на ефект, на яркі сцени і дзвінки вірші не міг склонити Шевченка до введення упирів в свою поезію» [7, т. 28, с. 86]. Це «кидає досить ярке світло» на естетичні погляди Т. Шевченка, яскраво демонструє його «погляд на поезію і її ціль». Автор розвідки неодноразово відзначав, що творчість митця «націхована» надзвичайно сильним гуманістичним почуттям, тому «жоден огляд на ефект, на яркі сцени і дзвінки вірші» [7, т. 28, с. 86] не змусить поета вдатися до містичних барв. За словами науковця, поет навіть зі шкодою для загальної «ефектовості» твору, свідомо змінив кінцівку балади, залучивши для цього мотив надприродного перевтілення.

Це художнє рішення І. Франко пов'язував із бажанням поета реалістично зобразити трагедію молодої дівчини, в той же час «злагодити страшний і сумовитий мотив основний, накинути на нього прозорчастий, поетичний серпанок» [7, т. 28, с. 86–87]. Тому поет впровадив у баладу ще один «оригінальний і дуже щасливий мотив поетичний» [7, т. 28, с. 87] – образ тополі, що є символом «дерева життя», «сумної дівчини» [6, с. 128]. «Вступні акорди» балади вводять в її напружену оповідь ліричний струмінь, підсилений образом одинокої тополі. Так, за словами вченого, поет збуджує наше співчуття, вносить в нашу душу особливий, лагідний настрій. «Саме на збудження сього щиролюдського співчуття, а не на викликання страху і моторошності поклав Шевченко головну вагу в своїй баладі...» [7, т. 28, с. 87]. Отже, І. Франко наголосив на ще одній вагомій ознаці Шевченкової творчості, а саме її високоморальному спрямуванні. У своїй баладі поет високо підносив загальнолюдські цінності, керувався постулатами народної етики і поведінки, відтак створив абсолютно відмінний образ нещасної дівчини. Митець наситив поезію ліричними почуттями, уникав надмірної містичності та драматизму, що переважають у творах європейських романтиків і, навпаки, наблизився до уснословесної традиції, що просякнута життєлюбністю. Юрій Кобилецький слушно підмітив, що «найбільшим достоїнством балади “Тополя” Франко вважає те, що Шевченко переніс давній романтичний літературний сюжет на реальний ґрунт, позбавив його традиційних елементів демонізму, жаху, розпуки, приреченості долі, і виступив у ній “правдивим апостолом щиролюдського євангелія”, апостолом утвердження життя, людської любові» [3, с. 93].

Франків аналіз «Тополі» – це яскравий приклад глибокого розуміння суті поезії Тараса Шевченка. Як доречно зазначив Юрій Бойко: цінність цієї праці полягає у «широті перспективи, з якої Франко бачить Шевченкову поему» [2, с. 233–234]. Досліджуючи джерела балади, вчений переконливо довів його зв'язок із загальноєвропейською романтичною традицією та народнопоетичною творчістю. Фахово І. Франко обґрунтував народнописанне походження Шевченкової балади, окреслив новаторство опрацювання фольклорного матеріалу. Провівши скрупульозний аналіз твору, літературознавець випрозорив самотні риси поезії митця, що дало змогу дослідникові представити «Тополю» як цілком самостійний і оригінальний твір. Отже, І. Франко започаткував якісно новий етап дослідження поетичної творчості Т. Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бернштейн М.* Франко і Шевченко: спостереження над шевченкознавчою спадщиною І. Я. Франка / М. Бернштейн. – К. : Дніпро, 1984. – 268 с.
2. *Бойко Ю.* Франко – дослідник Шевченкової творчості / Ю. Бойко // *Вибране* : в 4 т. Т. 1. – Мюнхен, 1971. – 312 с.
3. *Кобилецький Ю.* Шевченко і Франко / Ю. Кобилецький. – К., 1964. – 126 с.
4. *Коцюбинська М.* Мої обрії : в 2 т. Т. 1 / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2004. – 336 с.
5. *Пилипчук С.* Фольклористична концептосфера Івана Франка : монографія / С. Пилипчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 466 с.
6. *Словник символів* / О. Потапенко, М. Дмитренко, Г. Потапенко та ін. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014

Прийнята до друку 27.10.2014

FRANKO'S PERCEPTION OF «THE POPLAR» BY SHEVCHENKO

Romania BURAK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Philology Faculty, Filaret Kolessa Ukrainian Folcloristics Department,
1/345, Universitets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail:romania_burak@ukr.net*

The article considers Ivan Franko's views on Taras Shevchenko's works; particular attention is paid to Franko's interpretation of Shevchenko's early ballad «The Poplar». The researcher's innovative approach to the reception of the writer's literary heritage is disclosed. The peculiarity of the constructive reconsideration of the folk-song motifs, employed by the poet in the ballad, is acknowledged. It has been accentuated that Franko's analysis of «The Poplar» is a vivid example of profound understanding of the essence of Shevchenko's poetry. Researching the sources of the ballad, the scholar convincingly argued in favour of the folk origin of Shevchenko's ballad and emphasized the uniqueness of folk material interpretation. Carrying out the scrupulous analysis of the text, the literary scholar outlined unique features of the poet's verses, which made it possible for the researcher to represent «The Poplar» as an authentic and unexcelled piece.

Keywords: Ivan Franko, Taras Shevchenko, folklore motif.